

M C M X X I I

VYTAUTAS MAGNUS
UNIVERSITY

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR⁴

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Uniwersytet Witolda Wielkiego
Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Redakcja naukowa
Irena Masojć i Henryka Sokołowska

Kraków 2021

dr Irena Masojć
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-7492-946X>
✉ irena.masoit@vdu.lt

dr Henryka Sokołowska
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-5346-988X>
✉ henrika.sokolovska@vdu.lt

© Copyright by Irena Masojć and Henryka Sokołowska, 2021

Recenzenci: dr hab. Ewa Golachowska, prof. IS PAN
dr hab. Dorota Michułka, prof. UWŹ

Opracowanie redakcyjne: Justyna Ostafin

Projekt okładki: Paweł Sepielak wg pomysłu Dalii Raicevičiūtė

ISBN 978-83-8138-622-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-623-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381386234>

Wydanie publikacji dofinansował Uniwersytet Witolda Wielkiego (Litwa)

Publikacja została wydana przy wsparciu Ambasady RP w Wilnie

Ambasada
Rzeczypospolitej Polskiej
w Wilnie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

*Na 60-lecie Polonistyki
o ukierunkowaniu pedagogicznym
w Wilnie*

Spis treści

Wstęp	9
I. REGION JAKO PRZESTRZEŃ STANOWIENIA TOŻSAMOŚCI	13
ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA	
Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw)	15
MARIA KWIATKOWSKA-RATAJCZAK	
„Zakryte – odkryte”. O związkach akademickich praktyk badawczych i szkolnych doświadczeniach poznawania nie tylko lokalności	27
MARIA SIENKO	
Doświadczenia zmysłowe w formowaniu tożsamości regionalnej	43
KATARZYNA MARIA PŁAWECKA	
Pogranicze jako miejsce kulturalnego wrzenia, dialogu oraz dyskursów tożsamościowych – rozpoznanie polonisty	63
JIŘÍ MURYC	
Dwujęzyczność na Zaolziu w Republice Czeskiej – sytuacja językowa i uwarunkowania prawne	79
II. POTRZEBY EDUKACYJNE UCZNIA W OTOCZENIU WIELOKULTUROWYM	91
PAWEŁ SPOREK	
Uczniowie obcojęzyczni i dwujęzyczni na lekcjach języka polskiego – okiem nauczyciela i dydaktyka	93
HENRYKA SOKOŁOWSKA	
Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie	105
IRENA MASOJC	
Zróznicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich	117

III. DIALOG MIĘDZYKULTUROWY W SZKOLNYCH PROPOZYCJACH
LEKTUROWYCH I INNYCH TEKSTACH KULTURY135

ANITA GIS

- Jeden język – wiele kultur. Kilka słów o wielokulturowości
i międzykulturowości na lekcjach języka polskiego
(rozpoznania i refleksje)137

DANUTA ŁAZARSKA

- Spotkania z literaturą. O dialogu międzykulturowym i kształtowaniu
tożsamości nie tylko na godzinach polskiego (na przykładzie *Eli-Saneli*
Katarzyny Pranić)151

PIOTR KOŁODZIEJ

- Filologia Brunona Schulza. O tożsamości „na styku kultur”163

HANNA BURKHARDT

- Dialog międzykulturowy na przykładzie internetowych komentarzy
językowych185

IV. JĘZYK ZWIERCIADŁEM STYKU KULTUR.....197

WŁODZIMIERZ MOCH

- Przeobrażenia w języku polskiej młodzieży w świetle powieści
Anny Cieplak *Ma być czysto i Lata powyżej zera*199

AŁŁA KRAWCZUK

- „Życzę zdrowia i cierpienia...” Pragmatyka życzeń i gratulacji
w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie211

LESIA KOROL

- Związki zgody w polszczyźnie na Ukrainie (na materiale zebranych
wśród młodzieży szkół polskich)231

MARIA ZIELIŃSKA

- Odstępstwa od normy w tłumaczeniach z języka ukraińskiego
i rosyjskiego na polski autorstwa młodzieży wielojęzycznej na Ukrainie239

BARBARA DWILEWICZ

- O polszczyźnie gości audycji *Znamy się ze słyszenia* w polskiej rozgłośni
radiowej na Litwie253

Noty o autorach263

ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Polska

<https://doi.org/10.12797/9788381386234.01>

Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw)

Tożsamość to centralny problem badawczy współczesnej humanistyki, choć samemu pojęciu, obecnemu w różnych koncepcjach teoretycznych (psychologicznych, etnologicznych, socjologicznych, antropologiczno-kulturowych i lingwistycznych), daleko do jednoznaczności. Zbigniew Bokszański (1989, s. 6), dokonując przeglądu różnych stanowisk i orientacji na temat psychospołecznych teorii tożsamości, zauważa, że pojęcie tożsamości okazało się „niezbędnym, a może nawet zasadniczym narzędziem pojęciowym w analizie sytuacji człowieka w społeczeństwie współczesnym i próbach wyjaśnienia bądź zrozumienia kluczowych fenomenów społecznych naszych czasów”. Złożona (co najmniej dwupoziomowa) natura tożsamości jest przez badaczy różnych dyscyplin charakteryzowana przez dodanie do podstawowego terminu różnych przydałek doprecyzowujących jego znaczenie, mówi się zatem o tożsamości: indywidualnej, zbiorowej, narodowej, etnicznej, regionalnej, społecznej, kulturowej. Przedmiotem mojego zainteresowania jest *tożsamość regionalna*, zawierająca się w szerzej pojmowanej tożsamości społeczno-kulturowej, którą Marian Golka (2010, s. 359) rozumie jako „wyobrażenie o pochodzeniu grupy i jej dziejach, indywidualny stosunek do własnej grupy, systemu jej wartości oraz elementów jej symboliki kulturowej”.

Godną uwzględnienia propozycją doprecyzowania pojęcia tożsamości regionalnej jest koncepcja Marka Szopskiego (2005, s. 38), by rozpatrywać regionalność w korelacji z etnicznością, ale – rzecz jasna – nie stawiać całkowitego znaku równości między tożsamością regionalną i etniczną. Budowanie identyfikacji z daną grupą etniczną odbywa się przez świadomy wybór charakterystycznych dla niej elementów wyposażenia (kodu) kulturowego, tj. stroju, obyczaju (świętecznego i codziennego), systemu wartości i wzorców zachowań, języka. Szczególny element w konstruowaniu

tożsamości odwołującej się do etniczności i regionalności stanowi język, pytaniem otwartym pozostaje natomiast kwestia: czy język pomaga tylko wyróżnić się wspólnocie regionalnej, czy też jest środkiem, który ją buduje?¹ Relacje zachodzące między poczuciem tożsamości a wyborem języka i kodu komunikacyjnego nie mogą być rozpatrywane na poziomie grupowym bez uwzględnienia też innych, pozajęzykowych, elementów budujących tożsamość kulturową mieszkańców regionu.

Tożsamość regionalna wiąże się z przyswojeniem zespołu pewnych idei, przekonań, poglądów, wartości, ale przede wszystkim opiera się na regionalizmie rozumianym jako szczególna postawa wobec własnej przestrzeni terytorialnej, małej ojczyzny czy regionu (Petrykowski 2003, s. 105). Ujawniający się w ostatnich latach renesans lokalności i regionalności to bardzo ciekawe zjawisko do badania, bo na ożywienie poczucia związku z konkretnym terytorium, nawet małą jednostką typu powiat, gmina czy wieś, wpłynęło, co może brzmieć paradoksalnie, włączanie się w procesy globalizacyjne (Skudrzyk, Urban 2010, s. 9). *Globalizacja* rozumiana jako 'proces polegający w skali świata na coraz szerszej wymianie handlowej, nasileniu przepływu kapitału, ludzi, technologii i informacji między państwami i w efekcie prowadzący do zacierania różnic kulturowych i uniformizacji życia społecznego' obudziła intencjonalne tworzenie lokalności w nawiązaniu do wzorców globalnych, co określa się jako *glokalizację*. W ujęciu Thomasa Friedmana *glokalizacja* to

zdolność kultury do wchłaniania wpływów, które w sposób naturalny do niej nie pasują i ją wzbogacają, odrzucania wpływów, które, choć inne, mogą z nią współistnieć właśnie jako coś innego. Celem glokalizacji jest zatem takie przyswajanie sobie aspektów globalizacji przez kulturę danego kraju, które przyczynia się do rozwoju i zróżnicowania społeczeństwa, nie przytłaczając go (Friedman 2001, s. 360).

Unia Europejska, która jest strukturą zglobalizowaną, nie tylko nie hamuje tożsamości lokalnych i regionalnych, lecz wręcz wspiera ich rozwój, przez co buduje się tożsamość wielopoziomową. Tożsamość regionalna oparta jest na silnym związku mieszkańców z regionem, z lokalną historią (mikrohistorią), tradycją, osobistościami, obyczajami, wydarzeniami, miejscami pamięci (nie tylko topograficznymi, lecz także symbolicznymi). Sam proces konstruowania takiej tożsamości jest długotrwały, wręcz permanentny, co nie oznacza, że w wyjątkowo niesprzyjających warunkach nie może zostać rozmyty czy przerwany. Warto w tym miejscu zatrzymać się nad konceptualizacją samych pojęć małej ojczyzny i regionu przez użytkowników polszczyzny. Używanie frazeologizmu czy może raczej należałoby powiedzieć konceptu: *mała ojczyzna* nasila się w latach 90. ubiegłego wieku wraz z rozwojem samorządno-

¹ Szerzej o dylematach językowych doby globalizacji i miejscu języka w budowaniu tożsamości grupowej pisze Jerzy Bartmiński (2009, s. 11-12).

ści i społeczeństwa obywatelskiego. Jerzy Bartmiński, który przeprowadził szeroko zakrojone badania nad polskim rozumieniem ojczyzny, stwierdził, że:

polski „krąg ojczysty” jest złożony, wielowymiarowy (miejsce, ludzie, instytucje, wartości) i zorganizowany koncentrycznie. Dominują w nim kraj, naród, rodacy, państwo i kultura narodowa, ale w rozumieniu wielu współczesnych Polaków tworzą go jednostki większe – Europa (rzadziej) i świat (częściej), jak i mniejsze: region, strony rodzinne, miejsca oswojone: ojczysta wioska, dom – razem z właściwymi dla nich wspólnotami sąsiedzko-rodzinnymi i przede wszystkim z bagażem określonych wartości, takich jak poczucie bycia u siebie, niepodległość, międzyludzka solidarność itd. (Bartmiński 2014a, s. 147-148).

„Małe ojczyzny” rozumiane jako: a) ojczyzna lokalna, b) ojczyzna regionalna badacz sytuuje między ojczyzną domową a narodową, odnosząc do nich całe serie wyrażeń językowych:

ojczyzna lokalna: strony rodzinne, moje strony, bliscy ludzie, krajanie, ziomki, swojaki ‘ludzie pochodzący z tej samej okolicy lub miejscowości’; powietnik ‘mieszkaniec tego samego powiatu’, patriotyzm lokalny, pejoratywne: *parafiańszczyzna* czy *zaściankowość*;

ojczyzna regionalna: region, prowincja, ziemia (w różnych zestawieniach, np. *ziemia wileńska*, *ziemia krakowska*, *ziemia kujawska*), kaszubska *tatczyzna*, regionalizm i dziś już przestarzały i może już nieco nacechowany pejoratywnie termin *provincjonalizm* (Bartmiński 2014b, s. 128).

Koncepcje „małych ojczyzn”, konkluduje J. Bartmiński (2014b, s. 128), „oparte są na poczuciu przynależności i bliskości przestrzennej («jestem wśród swoich», wśród sąsiadów i znajomych) oraz rozumieniu wspólnoty interesów («jestem tu potrzebny»)". Ważniejsze w obecnym pojmowaniu ojczyzny lokalnej czy regionalnej stają się terytorium zamieszkania i więzi sąsiedzko-rodzinne niż miejsce urodzenia i kryterium pochodzenia. Społeczność lokalna czy regionalna może składać się z osób różnych etnicznie, ale daje poczucie „bycia u siebie” i „bycia sobą” (Bartmiński 2014b, s. 148), co ma swoje konsekwencje w sferze aktywności mieszkańców, wpływa na włączenie się w nurt życia własnego środowiska i budowanie tożsamości w interakcjach. Socjologowie również łączą tożsamość lokalną i regionalną z identyfikacją mieszkańców z wyraźnie zdefiniowanym i delimitowanym terytorium, jak też jego specyficznymi cechami społecznymi, gospodarczymi, kulturowymi, a nawet topograficznymi. Marek S. Szczepański (2005), posługując się terminem *regionalne i lokalne uniwersum symboliczne*, zaproponowanym przez Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna (2010) w pracy *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, zestawia różne komponenty tożsamości regionalnej, którym przyporządkowuje różne perspektywy badawcze:

- 1) indywidualna identyfikacja ze społecznością lokalną, regionem i jego kulturą (perspektywa psychologiczna),

- 2) funkcjonujący w świadomości zbiorowej podział na „my” i „oni” oraz towarzyszące mu poczucie odrębności (perspektywa socjologiczna),
- 3) formy aktywności politycznej, dominujące partie polityczne i preferencje wyborcze, historyczne i nowe instytucje polityczne, poziom uczestnictwa w życiu politycznym, m.in. frekwencje wyborcze (perspektywa politologiczna),
- 4) przypisanie do przestrzeni i miejsc, samoświadomość parametrów środowiska przyrodniczego (perspektywa geograficzna),
- 5) świadomość dziedzictwa kulturowego (strój, zwyczaje, obyczaje), rozumienie i odczytywanie znaczeń, symboli kultury materialnej oraz jej korelatów, przynależność do wspólnot wyznaniowych i Kościołów (perspektywa antropologiczna i etnograficzna),
- 6) dialekt, gwara oraz lokalna i regionalna literatura pisana lub ustna jako element kreacji tożsamości regionalnej (perspektywa językoznawcza),
- 7) związek indywidualny lub zbiorowy z dziejami regionu, jego bohaterami i instytucjami historycznymi (perspektywa historyczna),
- 8) wspólnota gospodarowania, kooperacja i konkurencja międzyregionalna w wymiarze ekonomicznym w skali kraju, kontynentu i systemu światowego (perspektywa ekonomiczna),
- 9) istnienie pewnych szczególnych dla obszaru (regionu) form budownictwa i układu planistycznego, zwłaszcza budownictwa tradycyjnego (perspektywa urbanistyczno-architektoniczna).

W składzie tego regionalnego uniwersum (wyposażenia) zasygnalizowano wprawdzie udział czynnika językowego, ale jako jednego z wielu elementów budujących tożsamość regionalną, przeważały bowiem składniki pozajęzykowe. Mocniej kwestię roli języka w konstruowaniu identyfikacji regionalnej widzą lingwiści, zajmujący się badaniem wyznaczników świadomości językowo-kulturowej zróżnicowanych społeczności lokalnych i regionalnych. Warto tu przywołać pogląd Aldony Skudrzyk i Krystyny Urban wyrażony w książce *Małe ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*:

Demokratyzacja, szukanie w globalnej wiosce swojej małej ojczyzny, tożsamości i podmiotowości rodzi ponadto inny stosunek do języka – język jest wówczas traktowany nie tylko jako środek komunikacji, ale funkcjonuje jako istotny znak więzi. Odwołanie się do wartości języka i uznanie go za istotny element identyfikacji to sposób na przeciwstawienie się homogenizacji ogromnych obszarów rzeczywistości symbolicznej, sposób na wyodrębnienie się z tłumu, na ugruntowanie świadomości własnej odrębności kulturowej (Skudrzyk, Urban 2010, s. 9).

Władysław Lubaś (2009, s. 99) wskazywał nawet na wielopoziomowość językową tożsamości, którą

daje się scharakteryzować także za pomocą używanego przez daną jednostkę i/lub wspólnotę języka, a którą reprezentują: 1. identyfikacja indywidualna (osobowa), która może być scharakteryzowana przez idiolekt; 2. identyfikacja regionalna (lokalna) [...], którą można scharakteryzować za pomocą regionalizmów, dialektów wiejskich i miejskich, interdialektów; 3. identyfikacja narodowa, którą zwykle określa się za pomocą języka standardowego; 4. internacjonalna, gdy jakaś grupa społeczna znajduje się w stanie integracji międzynarodowej (np. w Unii Europejskiej) i posługuje się wieloma językami (Lubaś 2009, s. 99; cyt. za: Skudrzyk, Urban 2010, s. 19-20).

Jak w kontekście przedstawionych rozważań na temat wielopoziomowej natury tożsamości w dobie przemian globalizacyjnych i roli odmian języka w artykułowaniu identyfikacji wspólnotowej przedstawia się tożsamość mieszkańców regionu, który nie ma już dziś ani tak rozpoznawalnej kultury ludowej, ani gwary, jak np. górale z Podhala czy Ślązacy? Kujawy historyczne, które tak fascynowały swoim bogactwem kulturowym i językowym Oskara Kolberga oraz przyciągały uwagę wielu późniejszych etnografów i folklorystów, pod koniec XX wieku zostały przez badaczy ruchów regionalnych zaliczone do regionów mało wyrazistych kulturowo, wykazujących zaledwie cechy quasi-regionalizmu (Rykiel 1993, s. 92-93). Z przeprowadzonych w 2012 roku badań pilotażowych wśród mieszkańców regionu przez zespół językoznawców z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy wynikało, że w wielu rodzinach kujawskich istotnie doszło do przerwania międzypokoleniowej transmisji gwary, ale nadal żywa jest identyfikacja mieszkańców z regionem. W sytuacji, gdy kapitał kulturowy regionu ulega uszczupleniu, znaczenia nabierają wszystkie działania, amatorskie i profesjonalne, mające na celu rekonstruowanie składników regionalnego kodu symbolicznego, które wzmocnią związek mieszkańców z małą ojczyzną. Na fali odnowionego zainteresowania regionalizmem zaczęły się pojawiać amatorskie kujawskie słowniki gwarowe, cenne jako przejaw lokalnych inicjatyw kulturotwórczych, choć mające z lingwistycznego punktu widzenia wiele niedoskonałości, a zwłaszcza brak precyzji w eksplikacji jednostek gwarowych i niedostrzeganie ich polisemiczności oraz najdotkliwszy mankament, jakim jest niepodawanie kontekstów użycia, nie wspominając już o braku lokalizacji materiału. Prestiż wspólnoty regionalnej jest podnoszony przez posiadanie słownika sporządzonego przez profesjonalistów, językoznawców, znane są przypadki zwracania się przez lokalne grupy działania do dialektologów z propozycją opracowania słownika nawet konkretnej wsi (Sierociuk 2010).

Jaki zatem typ słownika proponujemy² Kujawiakom w sytuacji, gdy tak mocno został ograniczony zasięg komunikacyjny gwar kujawskich, a tym samym ich znaczenie jako rozpoznawalnego składnika indywidualnej/grupowej tożsamości regionalnej?

² Używam liczby mnogiej, bo słownik opracowywany jest zespołowo (zespół tworzą oprócz piszącej te słowa: Anna Paluszak-Bronka, Mirosława Wronkowska-Dimitrowa, Krzysztof Kołatka

Uznaliśmy po dłuższych dyskusjach, że najodpowiedniejszym typem słownika, który sprosta potrzebom poznawczym i edukacyjnym mieszkańców regionu, będzie alfabetycznie ułożony słownik semazjologiczny, skoncentrowany na wnikliwym objaśnianiu i dokumentowaniu znaczeń jednostek leksykalnych (Żmigrodzki 2008, s. 86) w powiązaniu z ich zasięgami geograficznymi. W swej makrostrukturze łączy on cechy słownika językowego i leksykonu kulturowego, ujmującego regionalne zjawiska kulturowe w szerszej perspektywie czasowej (od drugiej połowy XIX wieku po współczesność). Świadomie zrezygnowaliśmy z grupowania materiału według pól znaczeniowych, bo taki układ zawsze niesie problemy konotacyjne trudne do rozstrzygnięcia i zdarza się nierzadko, że kwalifikowanie słownictwa do poszczególnych kręgów tematycznych jest bardzo subiektywne.

Przygotowywany słownik pomimo dążenia do odzwierciedlenia w siatce haseł bogactwa leksyki kujawskiej nie ma ambicji bycia tezauresem, obejmującym całość słownictwa używanego przez mieszkańców regionu. Inaczej nasz leksykon zamieniłby się w wielotomowy słownik polszczyzny ogólnej, potocznej i regionalnej, a i tak nie objąłby wszystkich możliwych środków nazewniczych obecnych w komunikowaniu się Kujawiaków. Żaden z dostępnych nam słowników – jak zauważa Wojciech Chlebda (2010, s. 203) – nie ma makrostruktury wszechogarniającej całość systemowych środków nazewniczych. Zasób haseł w słownikach jest zawsze – zdaniem uczonoego – rezultatem selekcji i wyboru jednostek językowych z zasobów systemowych, „a więc czymś konstruktem, a nie obiektywną bezosobową «dannością»”.

Makrostrukturę słownika kujawskiego budujemy zgodnie z koncepcją szeroko rozumianej dyferencjalności. Dokonujemy wprawdzie wyboru jednostek leksykalnych, ale konstruując siatkę hasłową, staramy się nie „spłaszczyć” obrazu kultury kujawskiej i ludowego oglądu świata. Dlatego dużo uwagi poświęcamy nazwom etnograficznym odzwierciedlającym ludowy sposób conceptualizacji świata, obrzędowość i zwyczaje wsi kujawskiej, np.: *frycowe* ‘obrzęd inicjacyjny, któremu musiał poddać się kosiarz uczestniczący po raz pierwszy w żniwach (zwyczaj praktykowany niegdyś głównie we wsiach dworskich)’; *herody* 1. ‘kolędnicy obchodzący domy od świąt Bożego Narodzenia do Trzech Króli’; 2. ‘przedstawienie prezentowane przez kolędników w święto Trzech Króli’; *jabłonka, jabłoneczka* ‘element obrzędowości weselnej, specjalnie przez drużyny przystrojona gałąź (mógł to być także mały krzak lub mała choinka), ozdobiona wstążkami, jabłkami, orzechami, piernikami, stawiana przed panną młodą na uczcie weselnej; jabłonką uderzano też w stół w czasie oczepin’.

i Włodzimierz Moch). Koncepcję słownika wraz z egzemplifikacją poszczególnych haseł przedstawiłam w kilku odrębnych publikacjach (np. Sawaniewska-Mochowa 2015, 2016a, 2016b). Dotychczas ukazał się pierwszy tom słownika, zawierający opis założeń i hasła od A do H (Sawaniewska-Mochowa red. 2017).

Adresowanie słownika do szerszego odbiorcy narzuca nam jednak pewne ograniczenia w zakresie mikrostruktury, a zwłaszcza zminimalizowanie informacji gramatycznych i konieczność zastosowania uproszczonego zapisu form gwarowych w hasłach i cytatach, który ułatwiałby niespecjaliście korzystanie ze słownika gwarowego, a zarazem nie zacierał systemowych cech gwary.

Zastosowana metoda gromadzenia materiału opiera się na zasadzie „krzyżowania” danych, wyekscerpowanych z różnego typu źródeł, historycznych i współczesnych, pisanych i ustnych. Przedmiotem eksploracji są dostępne źródła zastane: potoczne teksty gwarowe, teksty literackie i paraliterackie wykorzystujące kod gwarowy w celach stylizacyjnych, różne gatunki folkloru, artykuły o treści etnograficznej w prasie regionalnej, rejestry słownictwa w XIX-wiecznych i międzywojennych czasopismach, wreszcie wszelkie naukowe opracowania etnograficzne wiążące słownictwo kujawskie z kulturą ludową.

Fakty leksykalne ekscerpowaliśmy także z wywiadów ukierunkowanych, które przeprowadzaliśmy w ciągu ostatnich czterech lat z mieszkańcami regionu (relacje typu *oral history* zostały zapisane od 30 rozmówców w różnym wieku), oraz gromadziliśmy metodą kwestionariuszową podczas badań terenowych. Uwzględniamy również materiały zebrane przez studentów polonistyki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, a także słowniczkę amatorską (po stosownej weryfikacji) i wypowiedzi zasłyszane od anonimowych rozmówców w różnych sytuacjach komunikacyjnych w danej miejscowości. Wykorzystujemy również dane *Małego atlasu gwar polskich* i *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*, rejestrujące nazwy kujawskie z zakresu kultury materialnej i społecznej. Jest to już w dużym stopniu słownictwo historyczne bądź recesywne.

Choć wykorzystywanie tekstów folkloru jako źródeł do ekscerpcji leksyki gwarowej budzi różne zastrzeżenia, to jednak zdecydowaliśmy się włączyć do bazy materiałowej słownika różne gatunki twórczości ludowej: pieśni, przywołówki dyngusowe, oracje, gawędy, podania, rymowanki, zagadki, powiedzonka i porzekadła, korzystając z tego, że Kujawy mają bardzo bogate, profesjonalnie opracowane zbiory folkloru śpiewanego i mówionego. Odrębność gatunkową tekstów folkloru, z których czerpiemy materiał do siatki hasłowej i ilustracji użyć, sygnalizujemy szczegółowymi kwalifikatorami. Kierujemy się w tej kwestii stanowiskiem Izabeli i Jerzego Bartmińskich (1967, s. 371). Wymienieni badacze opowiedzieli się za szeroką ekscerpcją materiału z tekstów reprezentujących artystyczną odmianę gwary, ale z równoczesnym odgraniczaniem tego, co w słowniku pochodzi z odmiany potocznej gwary, a co z różnych gatunków folkloru.

Folklor kujawski pomimo skonwencjonalizowania (obecność licznych poetyzmów i motywów wędrownych wspólnych z innymi regionami) jest rezerwuarem

różnych potocznych form gwarowych, w tym archaicznych i rzadkich. Z odnotowania takich nazw w słowniku, w którym gwara jest rozumiana jako zwierciadło i archiwum kultury regionalnej, nie można rezygnować.

W działania na rzecz podtrzymania kapitału kulturowego Kujaw wpisują się projekty realizowane przez profesjonalnych etnografów z Muzeum Etnograficznego w Toruniu, przedstawiające dziedzictwo niematerialne regionu w atrakcyjnej cyfrowej i graficznej formie. Opracowania te są adresowane głównie do młodych mieszkańców Kujaw, rozsyłane do szkół, bibliotek, różnych lokalnych grup działania. Prezentują najbardziej wyraziste dla kultury ludowej Kujaw obszary, np.: zwyczaje zapustne, jak *chodzenie z kozą* (Dziedzictwo 2016); zwyczaje wielkanocne, a zwłaszcza kujawskie *przywołówki dyngusowe* (Dziedzictwo 2017), i unikatową starą kujawską sztukę sypania wzorów piaskiem (Dziedzictwo 2018). Omawiane prezentacje przygotowywane są także w angielskiej wersji językowej, co podyktowane jest ideą wprowadzenia dorobku kulturowego Kujaw w obieg kultury europejskiej, a może i światowej. Rozpoznawalność kultury danego regionu przez mieszkańców innych części kraju to może być czynnik wpływający na umocnienie związku z ojczyzną regionalną i do wartościowanie gwary jako kodu symbolicznego grupy.

W nobilitowanie gwar kujawskich zaangażowali się regionaliści amatorzy, którzy wykorzystując jako tworzywo mowę swoich okolic, konstruują teksty genologicznie zbliżone do gawęd, podań, legend. Są autorzy, którzy, tak jak Henryk Lewicki (2005) z Kujaw zachodnich, stawiają sobie za cel popularyzowanie gwary w lekkiej i zabawnej konwencji stylistycznej (uczyć gwary, bawiąc), a są też i tacy twórcy, jak Antoni Benedykt Łukaszewicz (notabene jego przodkowie przybyli na Kujawy wschodnie w XIX wieku z Litwy), którzy przyjmując stylistykę mitologizującą, odtwarzają gwarą zasłyszane stare legendy, konstruują nowe, by pokazać heroiczną przeszłość regionu i jego zasługi dla kształtowania polskiej państwowości (Łukaszewicz 2012). Odwoływanie się do wybitnych postaci historycznych, jak król Władysław Łokietek czy Kazimierz Wielki, oraz ważnych zdarzeń dziejowych, jak bitwa pod Płowcami, prezentowanie najstarszej legendy świata o raju na Kujawach służy kreacji obrazu regionu jako wyróżniającego się historycznie na tle innych obszarów i wskazywaniu miejsc pamięci (w rozumieniu Pierre'a Nory nie tylko topograficznych, lecz także symbolicznych), na których można konstruować identyfikację wspólnotową. Samą nazwę Kujawy, która ma niewątpliwie dla mieszkańców regionu moc tożsamościową, autor legend kujawskich wręcz sakralizuje, objaśniając jej pochodzenie w taki sposób:

poczęła się od samego Boga i pierwszych rodziców, od ich objawienia. Zjawia to objawienie, a ku oznaczało do. Ku – jawy to piękna stara nazwa – Do Objawienia. Zatem nazwa tej ziemi też określa, że był tu raj (Łukaszewicz 2012, s. 11).

Fot. 1. Redecz Krukowy, biesiada kujawska, 11 VII 2015, fot. W. Moch

Ekspozowanie lokalnej i regionalnej odrębności może przybierać różne formy, np. wiązać się z wykorzystywaniem lokalności w przestrzeni perswazyjno-marketingowej. Przykładowo w przekazach reklamujących żywność (*kurczak z serca Kujaw*, *KUJAWSKI olej*, chleb *Kujawskie Łany*) regionowi kujawskiemu przypisywana jest cecha ekologiczności.

Do działań promujących wartość małej ojczyzny jako wspólnoty społecznej należy corocznie organizowana „biesiada kujawska” w Redczu Krukowym na Kujawach wschodnich (zob. fot. 1), która jest zasadniczo ekspozycją niejęzykowych kodów kultury kujawskiej: zabawy, tańców, a nawet pojedynków rycerskich, rękodzieła, strojów, potraw regionalnych.

Globalizacja i glocalizacja, choć to procesy paradoksalnie przeciwstawne, występują w dzisiejszym świecie komplementarnie, co w sposób najbardziej skondensowany wyraża dyrektywa: *think globally, act locally* – myśl globalnie, działaj lokalnie.

Bibliografia

- Bartmińska I., Bartmiński J., 1967, *O słownictwie folkloru w związku z nowym Słownikiem gwarowym*, „Język Polski” XLVII, z. 5, s. 360-373.
- Bartmiński J., 2009, *Język symbolem tożsamości narodowej i świadectwem otwartości*, [w:] J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 11-31.
- Bartmiński J., 2014a, *Ojczyzny europejskie – duże i małe*, [w:] J. Bartmiński, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, wybór i red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 141-148.
- Bartmiński J., 2014b, *Polskie rozumienie OJCZYZNY i jego warianty*, [w:] J. Bartmiński, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, wybór i red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, S. Wasiuta, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 114-140.
- Berger P.L., Luckmann T., 2010, *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, przeł. i przedmowa J. Niżnik, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, *Biblioteka Socjologiczna*.
- Boksański Z., 1989, *Tożsamość, interakcja, grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chlebda W., 2010, *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej*, [w:] W. Chlebda (red.), *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 201-208.
- Dziedzictwo niematerialne w województwie kujawsko-pomorskim. Zwyczaje zapustne: „Chodzenie z kozą” na Kujawach*, 2016, koncepcja płyty, tekst i wybór zdjęć H.M. Łopatyńska, współpraca K. Pawłowska, red. H. Czachowski, oprac. graficzne W.K. Jaruszewski, realizacja P. Bielawowski, Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej.
- Dziedzictwo niematerialne w województwie kujawsko-pomorskim. Zwyczaje wielkanocne: Przywołówki dyngusowe na Kujawach*, 2017, koncepcja płyty, tekst i wybór materiałów audiowizualnych H.M. Łopatyńska, red. H. Czachowski, oprac. graficzne W.K. Jaruszewski, J. Rochon, realizacja P. Bielawowski, Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej. 5
- Dziedzictwo niematerialne w województwie kujawsko-pomorskim. Kujawskie sypanie wzorów piaskiem*, 2018, koncepcja płyty, tekst i wybór materiałów audiowizualnych B. Olszewska, współ-

- praca archiwalna K. Pawłowska, red. H. Czachowski, oprac. graficzne W.K. Jaruszewski, realizacja P. Bielawowski, Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej.
- Friedman T.L., 2001, *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, przeł. T. Hornowski, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, *Nowe Horyzonty*.
- Golka M., 2010, *Imiona wielokulturowości*, Warszawa: Muza, *Spectrum*.
- Lewicki H., 2005, *Na kujawską nutę czyli Benasowe pogwarki*, Inowrocław: Zakład Poligraficzno-Wydawniczy „POZKAL” w Inowrocławiu.
- Lubaś W., 2009, *Polityka językowa*, Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, *Komparacja Systemów i Funkcjonowania Współczesnych Języków Słowiańskich*, 4.
- Łukaszewicz A.B., 2012, *Kujawskie legendy, gawędy i gadki*, t. 1, Wrocław: Wydawnictwo GRAL.
- Petrykowski P., 2003, *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Rykiel Z., 1993, *Typologia ruchów regionalnych w Polsce*, [w:] K. Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 87-95.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2015, *Dialect and culture dictionary as a method of documenting the region's heritage (on the example of Kujawy)*, [w:] Z. Babickienė, L. Pečkuvienė (red.), *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – Cultural Heritage of European Nations: Mokslo straipsnių rinkinys*, Vilnius: Mykolas Romeris Universitetas, s. 456-470, [on-line:] <https://ebooks.mruni.eu/pdfreader/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations> – 20 XI 2019.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2016a, *Kultura regionalna w zwierciadle języka. O koncepcji słownika gwarowo-kulturowego Kujaw*, [w:] D.K. Rembiszewska (red.), *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, Warszawa–Łomża: Instytut Slawistyki PAN, Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, s. 223-234, *Dialektologia Słowiańska*, t. 1.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 2016b, *Źródła etnograficzne i teksty folkloru jako baza empiryczna słownika gwarowego (na przykładzie Kujaw)*, „Język Polski” XCVI, nr 3, s. 27-36.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (red.), 2017, *Słownik gwary i kultury Kujaw*, t. 1: A-H, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Sierociuk J., 2010, *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych*, [w:] H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (red.), *Studia dialektologiczne*, t. 4, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, s. 137-139, *Prace Instytutu Języka Polskiego PAN*, 134.
- Skudrzyk A., Urban K., 2010, *Małe ojczyzny. Świadomość językowo-kulturowa społeczności lokalnych*, Katowice: Oficyna Wydawnicza WW.
- Szczepański M.S., 2005, *Od identyfikacji do tożsamości*, „Gazeta Uniwersytecka UŚ” [miesięcznik Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach], nr 1 (131), [on-line:] <http://gazeta.us.edu.pl/node/227431> – 11 X 2019.
- Szopski M., 2005, *Komunikowanie międzykulturowe*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Żmigrodzki P., 2008, *Słowo, słownik, rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*, Kraków: Wydawnictwo Lexis.

Abstract

REGIONAL IDENTITY IN THE AGE OF GLOBALIZATION (ON THE EXAMPLE OF KUJAWY)

The subject of this article is the cultural identity of the inhabitants of Kujawy (Kuyavia) – a region whose distinctiveness was classified by the researchers as quasi-regionalism, given the fact that transmission of regional tradition in many families has been interrupted.

The article presents various activities undertaken by regional leaders and scientists who try to strengthen the inhabitants' relationship with their regional (little) homeland and encourage them to accommodate the regional symbolic code including customs, patterns of behaviour, and language. The latter component is very important because identity, as a product of the social environment, is constantly being created in the process of communication. Scientific books, addressed to the contemporary inhabitants of Kujawy and encouraging them to learn about the dialect as an intangible heritage of the region, include *Słownik gwary i kultury Kujaw* (*The Dialect and Culture Dictionary of Kujawy*), created by a research team of linguists.

Keywords: regional identity, globalization, regional culture, symbolic code, regional homeland, little homeland, dialect

Recenzowana książka stanowi niezwykle aktualną i ważną pozycję w dziedzinie badań nad problematyką pogranicza i współistniejących tam tożsamości. Pokazuje, jak wiele zagadnień jest jeszcze do odkrycia i jak wiele pojawia się nowych problemów oraz tematów wymagających opisu i opracowania. Tom podejmuje ważne wątki dotyczące tożsamości regionalnej, nauki języków i wychowania młodzieży w środowisku wielojęzycznym i wielokulturowym. Jest to dziś niezwykle istotne, ponieważ międzykulturowość powstająca na styku różnych kultur staje się doświadczeniem coraz bardziej powszechnym, zachodzącym nie tylko na „starych” pograniczach, ale ze względu na migracje i uchodźstwo pojawia się w wielu środowiskach niezależnie od położenia geograficznego.

Z recenzji dr hab. Ewy Golachowskiej, prof. IS PAN

W swych rozważaniach Autorzy tekstów umiejętnie i w sposób przekonujący łączą szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, językoznawcy, kulturoznawcy, historyka i dydaktyka, kompetentnie i profesjonalnie „integrują” swe interpretacje materiału literackiego (lub językowego) z obszarem badań kulturoznawczych, wspierając je historią, dydaktyką polonistyczną, filozofią, aksjologią, etnolingwistyką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie – pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie opracowania.

Z recenzji dr hab. Doroty Michulki, prof. UW

<https://akademicka.pl>

